

Михайло СИДОР,

orcid.org/0000-0003-1616-6075

кандидат мистецтвознавства, доцент,

доцент кафедри культурології та мистецької освіти

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) Mykhailo_Sydor@i.ua

ХУДОЖНЬО-ТВОРЧА ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНОСТІ У МИСТЕЦТВІ: ТОЧКИ ДОТИЧНОСТІ

Розкриваються й аналізуються ключові аспекти художньо-творчої та науково-дослідницької діяльності у царині мистецтва. Рамки такого безпосередньо спрямовані на світ образотворчого мистецтва, що формується засобами і презентується творами графіки, живопису, скульптури. Піддаючи диференційованому розгляду ці два напрями роботи в мистецтві, автор поступово зводить всі обговорювані пов'язані з ними питання в русла прямої та опосередкованої їх інтеграції. Через призму такого цілеспрямованого злиття цих двох різних видів діяльності визначаються безпосередні точки їх дотичності та взаємодії.

Актуальність піднятої проблеми обґрунтовується низкою моментів. Передусім акцент ставиться на тому, що мистецтво є річчю соціальною. Його природа вибудована на служінні людині, починаючи від всяких її світоглядних і духовних запитів до формування розмаїтих художньо-естетичних та матеріально-культурних благ і цінностей. Саме тому мистецтво, і зокрема його образотворча гілка, у тих чи тих своїх формах і змістах, проявах і поступах завжди характеризувалося і буде характеризуватися своєю реальною безпосередньою затребуваністю. А це означає, що воно завжди було на вістрі уваги, зосередженості на ньому, відтак об'єктивного пізнання, вивчення й аналізу його. Другий важливий момент полягає в наступному. Активно розвиваючись сьогодні, людське життя буквально в усіх своїх напрямках і сферах наповнене стремлінням до глобального, інтегрованого, взаємодіючого. Це безумовно відбивається і на світі мистецтва. Тому тут, і в горнилах його народження та творення, вираження й презентування, і в різних сферах його пізнання та сприйняття, вивчення та дослідження, домінуючими стають такі поняття, як: синтез, інтегрованість, взаємодоповнюваність, комплексність тощо. Означеним підкреслюється, що сьогодні жодна істинна, по-справжньому вартісна й значима художньо-творча робота не обходиться без апелювання до наукових розвідок та надбань у спорідненій галузі мистецтва. Відтак самі процеси наукових вислідів, обстежень, осмислення набутих результатів і виведення висновків у тих чи тих мистецьких царинах немислимі без належного заглиблення у досліджувану творчість, форми і змісти її проявів.

У підсумку автор намагається подати об'єктивний аналіз своїм думкам і баченням, відповідне логічне обґрунтування окресленим умовиводам та твердженням. Як результат, основний акцент ставиться на тому, що і в окремих точках перетинів, і у відповідних зумисних поєднаннях ці два види діяльності в мистецтві здатні видасти повні високі та безумовно цінні результати властивих їм дій та поступів загалом.

Ключові слова: *образотворче мистецтво, творчість, науково-дослідницька діяльність, точки дотичності.*

Mykhailo SYDOR,

orcid.org/0000-0003-1616-6075

Candidate of Art History, Associate Professor,

Associate Professor at the Cultural Studies and Art Education Department

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) Mykhailo_Sydor@i.ua

ARTISTIC AND CREATIVE AND RESEARCH ACTIVITY IN THE ART: POINTS OF CONTACT

The key aspects of artistic and creative and scientific research activities in the field of art are revealed and analyzed. The framework of this is directly aimed at the world of fine arts, which is formed by means and presented by works of graphics, painting, and sculpture. By differentiating these two areas of work in art, the author gradually reduces all the issues discussed to them in the direction of their direct and indirect integration. Through the prism of such a purposeful fusion of these two different activities, the direct points of their contact and interaction are determined.

The urgency of the problem is justified by a number of points. First of all, the emphasis is on the fact that art is a social thing. Its nature is built on the service of man, from all his worldview and spiritual needs to the formation of various artistic, aesthetic and material and cultural goods and values. That is why art, and in particular its visual branch, in one form or another in its forms and meanings, manifestations and actions has always been characterized

and will be characterized by its real direct demand. This means that it has always been at the forefront of attention, focus on it, and therefore objective knowledge, study and analysis. The second important point is the following. Actively developing today, human life is literally in all its directions and spheres filled with the desire for a global, integrated, and interactive. This is definitely reflected in the art world. Therefore, here, and in the crucibles of his birth and creation, expression and presentation, and in various areas of his knowledge and perception, study and research, such concepts as synthesis, integration, complementarity, complexity, etc. become dominant. It is emphasized that today no true, truly valuable and significant artistic and creative work is complete without an appeal to scientific research and achievements in a related field of art. Therefore, the very processes of scientific research, surveys, comprehension of the obtained results and drawing conclusions in certain artistic fields are inconceivable without proper immersion in the studied work, forms and contents of its manifestations and so on.

As a result, the author tries to present an objective analysis of his thoughts and visions, the appropriate rationale for the outlined inferences and statements. As a result, the main emphasis is placed on the fact that both at individual points of intersection and in the corresponding intentional combinations of these two activities in art are able to give fully high and certainly valuable results of their inherent actions and deeds in general.

Key words: *fine art, creativity, scientific research activity, points of contact.*

Постановка проблеми. Упродовж всього існування людства мистецтво було невід'ємною частиною життєдіяльності людини, засобом вираження її світогляду, укладів життя, розуміння суті природи, місця і ролі в ній всього живого і неживого. Завдяки цьому поприщу воно повсякчас характеризувалося, характеризується сьогодні і буде характеризуватися у майбутньому своєю безпосередньою соціалізацією (Станкевич, 2015: 11). Через нього людина виражає своє розуміння навколишнього світу, його устрій, алгоритми існування, ставлення і до себе самого, і до соціуму загалом. Долучаючись до того чи того мистецького акту, дійства, явища тощо, кожен отримує можливість розкрити на відповідний лад свої почуття, емоції, смаки, уподобання (Семашко, 2006: 18). Демонстрація усього цього відбувається у найрізноманітніших формах, жанрах, сюжетно-сміслових зав'язках та їх виражальних контекстах. Всякі такі процеси тісно пов'язані між собою, оскільки взаємодоповнюють один одного, спонукають до породження, активізації й актуалізації відповідних аспектів своєї прямої ролі та дієвості чи то у житті якогось конкретного індивіда, чи то у суспільстві в цілому. Окрім того, будь-який творчий поступ, яким характеризується мистецтво як таке, зумовлює реципієнта цієї царини не лише сприймати витворене, милуватися і насолоджуватися ним, а й цілеспрямовано вивчати його, заглиблюватися в об'єктивне пізнання його природи, істини, функціонування, значимості тощо. Означеним акцентуємо на тому, що світ мистецтва показно інтегрує в собі і поняття творчості, пошуки нового, оригінального, нетипового, і наукову допитливість до суті таких речей, до їх витоків, проявів, дієвості, значимості.

Аналіз досліджень. Окреслений вище аспект у розкритті сутності мистецтва, у тому числі й образотворчого, не є чимось таким особливо новим чи взагалі ще не розглядуваним. Науковці та дослід-

ники теорії і практики мистецтва вже зверталися до вивчення такої проблематики, розкриття її певних питань, станів, перспектив тощо. У цьому плані хотілось би відзначити спрямовані у цьому руслі висліди і доробки Л. Базильчука, С. Безклубенка, Ю. Богуцького, І. Божко, В. Гоголя, О. Клековкіна, В. Моляко, О. Клепікова, О. Красовської, Л. Кулініч, І. Кучерявого, Н. Кушнарєнко, Т. Левченко, Л. Левчук, Т. Матюх, О. Отича, Г. Падалки, О. Побірченко, А. Решетніченка, О. Рудницької, С. Саяїної, О. Семашка, В. Сидорєнка, Г. Сотської, М. Станкевича, В. Шейка, Р. Яціва та ін. Кожна дотична до розглядуваного тут праця, що постала в авторстві означених осіб, та й інші споріднені напрацювання, безумовно привнесли свою конкретну лепту у розкриття змісту і функцій мистецтва, його служіння людям, місця і ролі в ньому як всяким творчим поступам, від буденних проявів до квінтесентних злетів, так і різноаспектним науковим зацікавленням, розвідкам, дослідженням. Разом з тим, мистецтво не є річчю сталою, незмінною. В усіх своїх проявах, формах і змістах воно підвладне часу, тенденціям і настроям, що приходять з ним, змінюються під його плином, трансформуються, уніфікуються, набувають зовсім інших концепцій та смислів.

За всякою логікою зі сказаного випливає, що навіть добре досліджена і вивчена та чи та мистецька річ з часом також потребує свого «нового» опрацювання, а значить і відповідно «оновленого» представлення загалу. Відтак конкретно зауважимо, що на сьогодні ще залишаються відкритими питання про взаємодію між творчою і науковою сторонами мистецтва, про те, як теперішні митці у своїх діяннях свідомо чи підсвідомо апелюють до надбань науки, а науковці і дослідники мистецтва без повноцінного заглиблення у світ творчості ніяк не мислять своєї роботи. Тому в цілому можемо констатувати, що кожен новий виток мистецького життя, кожна нова дія чи акт

його вираження неодмінно потребують не лише вивчення себе вперше, але й згодом переосмислення вже пізнаного, відомого, підганяння їх до запитів і тенденцій завтрашнього дня.

Мета статті – розкрити ключові аспекти художньо-творчої та науково-дослідницької діяльності у царині мистецтва, зокрема образотворчого, піддаючи визначенню, аналізу й обґрунтуванню їх безпосередні точки дотичності та взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до розгляду сутнісного контексту синтезу творчого і наукового у царині мистецтва, передусім прагнемо розкрити і обґрунтувати всі можливі зв'язки між його двома найбільш виразними і водночас ключовими аспектами фактичної дієвості та значимості. З одного боку торкаємося питання про творчість – невід'ємну складову процесів творення мистецтва, від розробки художніх ідей та задумів до практичного втілення їх у відповідних художніх матеріалах, образах, сюжетах тощо. З іншого – зосереджуємося на пізнанні мистецтва, вивченні його природи, дослідженні властивих йому продуктів, явищ, традицій, тенденцій крізь призму науковості. У цьому плані первинною ставимо творчість, оскільки вона, як процес творення нового і затребуваного (Кравчина, 2012: 140), є причиною і визначником самої суті мистецького. Адже саме під її попоною зароджується ідея того чи того майбутнього мистецького твору, з'являється розмаїття всяких можливих варіантів образів, сюжетів, манер і стилістик втілення задуманого у відповідному художньому матеріалі (Матюх, 2017: 68). І лише тоді, коли вже щось створене, матеріалізоване на певний лад, можемо вивчати його, досліджувати, аналізувати й систематизувати його ознаки, характеристики, властивості. І всі ці акти, операції, процеси, дійства неодмінно постають як наукові, як такі, що здійснюються і звершуються за принципом науковості (Клековкін, 2017: 27).

У контексті сказаного вище саме поняття творчості розглядаємо в різних аспектах, оскільки вона не є сталою величиною і характеризується різними форматами прояву інноваційних рішень, їх безпосередньої реалізації у тих чи тих життєвих практиках людини. У цьому плані в розборі сутностей таких форматів можемо провести певні аналогії з характеристикою так званих «рівнів творчості», які виводить Т. Кравчина. Підтримуючи такі умовиводи науковця про характер проявів творчості, у нашому випадку ми все-таки більше схилиємося до застосування терміну «формат» чи, на прикрий випадок, «аспект», бо обговорюємо варіації форм творчих поступів, а не їх

якісні показники здійснення, втілення, реалізації, які по суті є прямим отождоженням з рівнями дієвості, результативності функціонування чогонебудь. Тут ми покладаємося на типову методику класифікації об'єктів, предметів, речей, явищ, яка власне передбачає розбір та систематизацію властивих їм рис, ознак, характеристик тощо (Клековкін, 2017: 116).

Отож, найвище в ієрархії творчості постає той її формат, якому відповідає процес, що дозволяє отримати принципово новий контекст чи загалом результат розроблюваного. У цьому плані неймовірно високою творчістю вирізняються неповторні шедеври геніальних художників, скульпторів, архітекторів, такого ж рівня твори музикантів, постановки театралів, хореографів, роботи майстрів декоративно-прикладної діяльності тощо. До переліку таких відносимо й усілякі інноваційні технологічні та дизайнерські розробки, винаходи, відкриття. Відтак всякі такі творіння по-своєму значимо і навіть буквально радикально змінюють наш матеріальний та духовний світ, сфери, системи, засоби і алгоритми нашого глобалізованого буття та функціонування в ньому. Буквально вслід за цим форматом виокремлюємо ще один. За змістом і характером він також постає виразником вагомих інноваційних творчих поступів, однак тих, чи переважно тих, які є особливо значимими для суспільної аудиторії певних країн, народів, етносів тощо. Наступний формат, вже з дещо нижчим еквівалентом значимості творчих розвідок та втілень, відповідно зменшеним і ареалом їх безпосередньої реалізації, ознаменовує ту творчість, яка провадиться в рамках певних регіональних спільнот чи порівняно невеликих соціальних груп людей, мешканців певних місцевостей, населених пунктів тощо, також якихось виробництв, їх структурних підрозділів і т. ін. За характером така творчість зазвичай виступає як інноваційна діяльність, спрямована на покращення матеріально-виробничих зручностей та всяких побутових благ людей. На найнижчий з таких щаблів поставляємо той формат творчості, яким презентується суто індивідуальна її значимість. Іншими словами, плоди творчості тут пожинаються лише самими її творцями. Це означає, що інноваційність таких поступів є суб'єктивною, а тому важливою виключно для самого автора того чи іншого творіння – чи то для художника, чи архітектора, дизайнера, актора, чи просто людини творчої. Однак, цей формат творчості аж ніяк не зменшує саму суть творчого, новаторського, інноваційного (Кравчина, 2012: 141). Тут, наче у замкнутому колі, це є базою, висхідним моментом для руху вгору, до

найвищих визнань митця, дизайнера, новатора, шукача, розробника власне як творця-генія.

Важливо також відзначити, що творчість як така, як явище, дійство, спосіб вираження, спілкування, пізнається, моделюється, вдосконалюється і виражається різними засобами, прийомами, підходами, технологічними шляхами. В образотворчому мистецтві, у сфері кожного його різновиду, зокрема графіці, живописі, скульптурі, всі творчі поступки пронизані і низкою споріднених своїх контекстів, і певними відмінними якостями.

Так, наприклад, спільними постають принципи роботи над обробкою творчих ідей, задумів створити щось нове, інноваційне, також початкові кроки виношування (обдумування) всіляких паростків композицій майбутніх творів, якими виформовується так званий «інкубаційний період» творчого процесу образотворчої діяльності. Спільними основами характерна й робота над досягненням цілісного утворення композиції (Михайленко, 2004: 58), доведення її до логічного завершення. Тут митці прагнуть уникати всяких зайвих деталей у розкритті опрацьовуваних сюжетів, а також наповнювати розроблювані зав'язки всіма необхідними компонентами, образами, персонажами тощо, щоб під час сприйняття (розгляду) завершених творів не виникало відчуття недовершеності вираженого. Означене є важливим кроком на шляху до виникнення взаєморозуміння між автором твору і його реципієнтом. Адже твір мистецтва завжди створюється для глядача і в кінцевому результаті глядач повинен проникнутися думками художника, які він унаочнив у відповідному творі (Матюх, 2017: 69).

Щодо відмінностей між творчими процесами графіка, живописця, скульптора, то в цьому плані вони зазвичай і передусім продиктовуються виражальними засобами кожного різновиду образотворчої діяльності (Туманов, 2010: 23). Так, зокрема, графік прагне подати своє творіння у відповідних графічних контекстах, за допомогою ліній, крапок, тонових і колірних плям. Живописець унаочнює свої картини в різних малярських техніках та матеріалах. Відтак, створювані ним сюжети не лише наповнюються задуманими колоритами, а й отримують розмаїте фактурне звучання, яке тільки може витворитися застосованим письмом. Скульптор ще на інший лад демонструє увесь навколишній нам реальний світ та світ придуманих речей. У глині, камені, дереві, металі, інших скульптурних матеріалах неповторно розкривається вся пластична краса зображуваного, а об'ємність постає вповні тримірною, іноді навіть тотожною до її природних аналогів.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що будь-яка творча діяльність завжди розвивається на основі пізнавальних здібностей людини, оскільки пізнання є важливим і невід'ємним рушієм всякого інтелектуального зростання як конкретного індивіду, так і загалом суспільства. Для світу образотворчого мистецтва це виступає як базис, основа усвідомлення, вивчення та систематизації буквально всього, що нас оточує. Відтак набуті знання і розуміння дозволяють підходити до творчого процесу більш свідомо, логічно й проникливо, аналізуючи й об'єктивуючи належним чином все опрацьоване та розроблюване. Разом з тим, працюючи над тим чи тим художнім твором, митці часто виходять за межі даного природою (Туманов, 2010: 23), за рамки об'єктивного пізнання її реалій, законів існування та функціонування. Як результат, у такий творчий процес неодмінно вклинюється суб'єктивне, підсвідоме, ірраціональне, роблячи його безумовно індивідуальним, особистісним, почасти втаємниченим та завуальованим.

Отож, творчість і пізнання взаємодоповнюють одне одного. Проте саме пізнання аж ніяк не є самостійною дією. Це не просто якийсь акт розумової діяльності, який існує сам по собі. Це такий собі «гвинтик» складного механізму цілеспрямованої роботи нашого розуму та мислення, яку в рамках обговорюваної тут проблеми ми іменуємо науково-дослідницька діяльність.

Природа науково-дослідницької діяльності в системі мистецтва, зокрема і в його образотворчій гілці, побудована на особливих алгоритмах. У загальному контексті наукове дослідження прийнято розглядати як процес перетворення за допомогою відповідних наукових методів конкретних вихідних даних, тобто первинної інформації, на певне нове знання (Клековкін, 2017: 23). Відтак, кожне отримане нове знання чи набір знань дозволяє рухатися вперед, полегшує досягнення наміченої мети та вирішення поставлених завдань у кожній наступній такій діяльності. Нове знання стає засобом і модератором об'єктивності та загальною компетентності при підсумовуванні певної проведеної роботи чи її якоїсь частки, окресленні відповідних умовиводів тощо. В системі художньої творчості усе зазначене є безумовно актуальним, доцільним і затребуваним.

Конкретизуючи лінію наших роздумів з цього питання, акцентуємо на тому, що в рамках нашого інтересу науково-дослідницька робота постає як складова багатоаспектної діяльності в мистецтві. Окрім того, ставлячи її в тандем з художньо-творчою роботою, бачимо в ній потужного чинника і

модератора унікальності особистості, яка пізнає світ через мистецтво, виражає й презентує його через мистецтво на засадах професіоналізму. Під таким кутом зору знову повертаємося до системи «замкнутого кола», де всякі творчі акти і процеси, які базуються на ґрунті пошуків нового, інноваційного, сучасного, неодмінно ідуть нога в ногу з набуттям / поглибленням обізнаності, освіченості, отриманням щораз нових знань та прагненням до професійності, довершеності, оригінальності й індивідуальності. І саме ці компоненти базису творчості породжуються в горнилі наукового опрацювання певної проблеми, її відповідного комплексного і системного обстеження, вивчення, об'єктивного й верифікованого аналізування та синтезування.

Сказаним засвідчуємо, що жоден повноцінний, глибоко проникливий, широко осяжний художньо-творчий процес не може обійтися без покладання митця на теорію і практику наукового пізнання світу, на наукове осмислення опрацьованої проблеми, теми, явища тощо. Зважаючи на це, у кожному різновиді образотворчої діяльності, у кожній конкретній роботі, де митець визначає характер вираження задуманого, обирає техніки і технології його унаочнення, також стилістику, образність відтворюваного, його відповідність тенденціям часу та насущним суспільним проблемам, завжди доречним і необхідним є звернення до певних конкретних надбань мистецтвознавчої, історичної науки, до реалій культурних та загалом соціальних взаємин, до відповідних теоретичних та практично-методичних засад реалізації художньо-творчих задумів. До прикладу, у безпосередній розробці композицій творів історичного жанру важливим є дотримання історичних фактів, об'єктивності та неупередженості в оцінці подій і явищ; творючи біблійні, міфологічні сюжети, маємо досконало проникнутися сутністю цих царин; під час малювання пейзажів, передачі в них розмаїття барв навколишніх просторів маємо хоча б трішки вникати в закони оптичної видо-

зміни середовища і т. д. Без усього цього творчість зводиться виключно до суто індивідуального розуміння митцем предмету опрацювання, до тільки його світогляду і бачення смислу буття. За таких обставин у роботі над майбутнім твором часто домінує підсвідоме, інтуїтивне чуття, схильність до ірраціонального. Укладені сюжети та алгоритми їх унаочнення хоч і презентуються на відповідному художньому рівні, та наче відірвані від реального життя, від актуальних суспільних проблем. немов функціонують поза тим часом і поза тими смислами, яким саме присвячений той чи той твір.

Висновки. Підсумовуючи усе сказане, червоною лінією підкреслюємо наступне. Світ мистецтва без творчості існувати не може. Це його основний рушій, його природа, спосіб існування і форма представлення. Однак, будь-яке мистецтво, і зокрема образотворче, це не лише творчість, не тільки гонитва за пошуками чогось нового, досі небаченого і незнаного. Це ще й вивчення цієї творчості, проникнення в її таїнства крізь призму об'єктивного, логічного, системного, аналітичного, раціонального, тобто всякого такого, чим повниться й характеризується науково-дослідницька діяльність. Отож, і творча, і науково-дослідницька діяльність є вагомими й значимими для мистецтва, як для творення його, для підтримання в ньому життя, енергії, так і пізнання його, вивчення та оцінювання. Та в тандемі ці два життєдайні джерела мистецтва значно примножують свої сили й потугу, подекуди навіть до такої міри, що видаються невичерпними та нескінченними. Тут, наче у замкнутому колі: творче, завжди виразне, яскраве, цікаве й інтригуюче, неодмінно спонукає до пізнання себе, всякого наукового осмислення, вивчення та аналізу здійсненого ним; відтак, пропустивши через своє єство результати відповідних наукових розвідок, досліджень, умовиводів, творче поглинає в себе усе новітнє, заново відкрите та відроджене і знову й знову постає у щораз нових іпостасях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Клековкін О. Ю. Мистецтво: Методологія дослідження. Київ: Фенікс, 2017. 144 с.
2. Кравчина Т. В. Природа творчості та психологічні аспекти творчої особистості. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: *Психологія і педагогіка*. 2012. Вип. 20. С. 139–145.
3. Магюх Т. М. Видова специфіка мистецтва: творчий потенціал емпатії (на прикладі традиційних видів мистецтва). *Гуманітарний часопис*. 2017. № 1. С. 65–72.
4. Михайленко В. С., Яковлев М. І. Основи композиції (геометричні аспекти художнього формотворення). Київ: Каравела, 2004. 304 с.
5. Семашко О. М. Соціологія мистецтва. Львів: Магнолія плюс, вид. СПД ФО В. М. Піча, 2006. 243 с.
6. Станкевич М. Теорія рами. Вибрані праці з історії і теорії мистецтва. Львів: СКІМ, 2015. 168 с.
7. Туманов І. М. Рисунок, живопис, скульптура: Теоретико-методологічні основи комплексного навчання. Львів: Аверс, 2010. 496 с.

REFERENCES

1. Klekovkin O. Yu. *Mystetstvo: Metodolohiia doslidzhennia* [Art: Research Methodology]. Kyiv : Feniks. 2017. 144 p. [in Ukrainian].
2. Kravchyna T. V. Pryroda tvorchosti ta psykholohichni aspekty tvorchoi osobystosti [The nature of creativity and psychological aspects of creative personality]. *Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series: Psychology and pedagogy*. 2012. Vol. 20. Pp. 139–145. [in Ukrainian].
3. Matiukh T. M. Vydova spetsyfika mystetstva: tvorchiy potentsial empatii (na prykladi tradytsiinykh vydiv mystetstva) [Species specificity of art: creative potential of empathy (on the example of traditional arts)]. *Humanities magazine*. 2017. Nr. 1. Pp. 65–72. [in Ukrainian].
4. Mykhailenko V. S. & Yakovliev M. I. *Osnovy kompozytsii (heometrychni aspekty khudozhnoho formotvorennia)* [Basics of composition (geometric aspects of artistic formation)]. Kyiv: Karavela. 2004. 304 p. [in Ukrainian].
5. Semashko O. M. *Sotsiologhiia mystetstva* [Sociology of art]. Lviv : Mahnoliia plius, vyd. SPD FO V. M. Picha. 2006. 243 p. [in Ukrainian].
6. Stankevych M. *Teoriia ramy. Vybrani pratsi z istorii i teorii mystetstva* [Frame theory. Selected works on the history and theory of art]. Lviv : SKIM. 2015. 168 p. [in Ukrainian].
7. Tumanov I. M. *Rysunok, zhivopys, skulptura: Teoretyko-metodolohichni osnovy kompleksnoho navchannia* [Drawing, painting, sculpture: Theoretical and methodological foundations of integrated learning]. Lviv : Avers. 2010. 496 p. [in Ukrainian].